

Tone Peršak

Konec umetnosti?

Najprej naj zavrnem možne očitke, da gre v tem pisanju, ker naslov *Konec umetnosti* udari v oči (če bi napisal *Konec civilizacije*, bi bilo še huje), za obujanje milenijske vročice in vsiljevanja teme, ki je za širše občinstvo privlačna, ker se navezuje na vznemirljivo vzdušje, ki ga radi izzovejo prehodi med stoletji, kaj šele med tisočletji, kar s pridom izkoriščata zlasti industriji zabave in kiča. Ne gre za to. Gre za razmislek, ki ga delno spodbuja tudi trenutna kriza, najbolj opazna in razdiralna zlasti v Evropi. Pri tem je treba vnovič poudariti, da krize ne kaže razumeti samo kot finančno in gospodarsko krizo, temveč zlasti kot krizo vrednot, na katerih temeljita gospodarski in družbeni sistem v Evropi in Ameriki. Gospodarski in družbeni sistem ali, kot smo včasih rekli, družbenopolitični sistem temelji na predpostavkah, ki so temeljne za novoveško zahodno, lahko bi rekli evroameriško civilizacijo, in eden teh temeljev je, bolj kot v drugih civilizacijah, umetnost, ki je, kot tudi njena glavna tekunica znanost, ena od možnosti, da se človek, ki po izteku srednjega veka razume sam sebe kot krono in gospodarja stvarstva, uresniči kot svobodno in ustvarjalno bitje. Umetnost in kultura v celoti je tudi področje dejavnosti, ki je, poleg lastništva nad kapitalom in postopnega uveljavljanja meščanstva, največ prispevalo k nastajanju narodov in oblikovanju nacionalnih držav in nacionalnih gospodarstev, vključno z imperializmom kot glavno “blagovno znamko” novoveške zahodne civilizacije. Ko se torej, ob razmahu globalizacije v drugi polovici 20. stoletja, spodbujene z neoliberalizmom v politiki, zlasti v gospodarski politiki, začne model nacionalne države kazati kot vse bolj iztrošen in kot zavora nadaljnjega razvoja, kar potrjujejo pritiski na vodstva držav, naj zmanjšajo javno porabo ne le za socialne namene, temveč tudi za “nacionalne” podsisteme, postane ena glavnih motenj tudi kultura. Vse to, ob vplivu znanosti in razvoju novih tehnologij, ki prav tako v temeljih spreminjata naše poglede na svet, povzročata

pretrese, ki pričajo, da se je civilizacija, ki je vrh dosegla najbrž že v 19. stoletju in etični zlom v 20., izpela in da že dolgo živimo v fazi prehoda v novo civilizacijo, ki, kot vse kaže, ne bo več "evropska". In to marsikaj pomeni tudi za umetnost, vsaj za umetnost, kakor smo jo razumeli in razlagali v Evropi. Ta razmislek torej spodbujajo razmere in pojavi, ki v zvezi s kulturo, zlasti z umetnostjo vse bolj opozarjajo nase zaradi globalizacije in na ravni sprememb v zavesti ljudi ter odnosov v družbi zaradi vpliva novih tehnologij in znanstvenih dognanj. Gre za dejstva in pojave, s katerimi se srečujemo vsak dan in se niti ne sprašujemo, kaj prinašajo in o čem pričajo, ker se jim pač, kot vsemu, kar se dogaja vsak dan, prilagajamo in privajamo.

Najprej omenimo dejstvo, ki vsaj na prvi pogled zanika smiselnost vprašanja, ali morda ne živimo v času konca umetnosti. Umetnosti je vse več. Umetniških dejanj, dogodkov, stvaritev je toliko, tudi v Sloveniji, da jim nihče, četudi bi se posvečal samo temu, ne more niti slediti, kaj šele, da bi jim lahko posvetil ustrezno pozornost. Toda vedno pogosteje se dogaja, da ne samo "navadni ljudje" in nepoznavalci, temveč tudi umetniki, kritiki, strokovnjaki ob posameznih dogodkih, razstavah, izidih knjig, performansih ali instalacijah ugotavljajo in celo protestirajo, da to, kar se predstavlja kot umetnost, v resnici ni nikakršna umetnost. Po eni strani naj bi bilo vzrok za to dejstvo, da je med domnevnimi umetniki vse več šarlatanov, kot opozarjata slovenski likovni kritik Brane Kovič (Sobotna priloga Dela, 17. 12. 2011) in srbska umetnica Jovana Popić, magistrica vizualnih umetnosti in avtorica prostorskih instalacij, ki je v okviru festivala *Choregie* tik pred uradnim odprtjem Evropske prestolnice kulture 2012 v Mariboru v sodelovanju s Karmino Šilec "na oder postavila performativno glasovno instalacijo *Kdo bi si mislil, da sneg pada*, ki se ukvarja z vprašanjem identitet" (Delo, 9. 1. 2012). Jovana Popić: "Zagotovo tudi v Berlinu ne manjka ljudi, ki se vključijo v umetnostno sceno zgolj zaradi nečimrnosti, egotripa ali imidža, na silo poskušajo ustvariti zlagano artistsko identiteto. Takšni fenomeni so v dobršni meri uničili sloves umetnika, veliko ljudi ni sposobnih zaznati distinkcije med pravim in namišljenim ustvarjalcem." In Brane Kovič: "Že večkrat sem povedal, da imamo ogromno umetnikov in hudičevo malo umetnosti. Vsaka mona, ki ima pet minut časa, se lahko vpiše na eno izmed neštetihih umetniških šol in potem pričakuje, da bo država skrbela zanjo ali pa da bo čez noč začela prodajati za milijone." Gre očitno za to, da je vse težje razlikovati, kdo je res ustvarjalec in kdo ne ter kaj je umetnina in kaj ne. Kot da manjka merilo, ki bi omogočalo presojo, ali ima neko "umetniško" dejanje ob zadostni profesionalni ravni izvedbe tudi druge attribute, da bi

ga poslušalec, gledalec, bralec lahko prepoznal kot avtentično umetnino; kot je nekoč lahko prepoznal *Don Kihota* ali *Fausta*, Prešernove *Poezije* in Kocbekovo *Grozo*, Leonardovo *Zadnjo večerjo*, Mušičeve podobe iz taborišča ali Mozartovo *Čarobno piščal*. Pri tem je pomembno, da je to prepoznal sodobni bralec, gledalec ali poslušalec ali vsaj kdo dovolj kmalu po nastanku dela, ker je začutil, da je to umetnost, in hkrati vedel, da je, ker je vedel, kaj umetnost je in tudi kaj ni. S temi merili je danes težava in ni naključje, da se pogosto zgodi, recimo v poročilih RTV Slovenija, da poročevalci ali kritiki o umetniškem dogodku samo poroča in ga ne ovrednoti, temveč vpraša avtorja ali izvajalca, za kaj je šlo, ali pa dogodek samo opiše. Eden od možnih razlogov za zadrego poročevalcev in kritikov je tudi to, da se vse več umetniških dogodkov odpoveduje težnji po estetskem učinku ali ga celo odklanja kot balast, ki odvaja pozornost od sporočila, ki želi biti čim bolj nedvoumno, ker želi spodbuditi prejemnike sporočila k določeni aktivnosti, kar je v nasprotju s še nedavno zahtevo, da mora biti sporočilo umetniškega dela večpomensko, na neki način zagonetno, in da ne sme imeti stvarnega namena.

Toda debata o koncu umetnosti je še bolj daljnosežna. O koncu umetnosti so razmišljali številni pomembni avtorji, ki so razmišljali o civilizaciji v celoti. Hegel je o umetnosti razmišljal in hkrati najbolj nedvoumno napovedal njen konec v *Predavanjih o estetiki* leta 1832. Seveda ni napovedal konca umetnosti dobesedno, v tako rekoč fizičnem pomenu besede, temveč konec ali odvečnost veljavnega koncepta umetnosti, njene vloge in pomembnosti za človeka. Umetnosti je pripisal zmožnost, da je pot do resnice, in jo kot fazo v razvoju človeštva razglasil za eno najpomembnejših človekovih dejavnosti. Opisal jo je kot medij zblíževanja objektivne stvarnosti z absolutnim duhom, ki bo omogočil zblížanje do določene stopnje in izgubil svoj pomen, ker bo to vlogo prevzela religija in na najvišji stopnji čisto mišljenje oziroma filozofija kot izraz čistega duha. Pogoj za to, da umetnost svojo vlogo uspešno opravlja, je v njeni naravi. Umetnost je "čutno žarenje ideje" (*Das sinnliche Scheinen der Idée*), in zato da posreduje resnico, predstavi idejo na čutno nazoren način, učinkuje na čute oziroma mora imeti estetski učinek. Bistvo je v njeni estetski naravi in težnji po estetskem učinku kot pogoj, da dejanje, dogodek ali izdelek prepoznamo kot umetnost. Brez estetskega učinka ni mogoče govoriti o umetnosti, in če ne gre za sporočanje resnice ali predstavljanje ideje ter spoštovanje zahteve, da umetnost ne more biti samo posnetek ali odraz objektivne stvarnosti, saj bi v tem primeru ostala na ravni videza, prav tako ne. Umetnost je zavezana ustvarjanju "kakor stvarnosti" (fenomenološka razlaga) iz nič v kakor bivajoče. Številne druge definicije

umetnosti, znane iz evropske zgodovine, se več ali manj vse opredeljujejo do Heglove definicije. Večina jih povzema ali variira njegovo definicijo, mnoge jo zavračajo, vsekakor pa Heglova definicija dosledno povzema razumevanje umetnosti, ki je značilno za novoveško zahodno civilizacijo in opredeljuje umetnost kot konstitutivno komponento civilizacije. Hegel je tako povzdignil umetnost, in znotraj umetnosti na najvišje mesto poezijo, in njeno pomembnost utemeljil z njeno funkcijo ter napovedal, da bo svojo vlogo in pomembnost izgubila in postala nekaj poljubnega. In če danes ugibamo o koncu umetnosti, se sprašujemo, ali umetnost res postaja nekaj poljubnega in nezavezujočega.

Seveda je s Heglom mogoče polemizirati, ga zviška razglasiti za nevedneža, obremenjenega z mislijo, da je pruska država največji dosežek civilizacije in nemški pogled na svet najvišji duhovni domet, ki ga človek lahko doseže, ni pa mogoče zanikati, da je verodostojno povzel razumevanje umetnosti, ki se je oblikovalo ob izteku srednjega veka kot ena ključnih smeri prehoda v novo civilizacijo. Misel, da je človek krona in gospodar stvarstva, osamosvojitve mišljenja in znanosti izpod patronata teologije, osamosvojitve in sekularizacija politike in oblasti, ki prinese tudi možnosti za razvoj demokracije in sprostitev umetnosti, dotlej ujete v vlogo bogoslužja ali odrivane kot nadležne in vedno znova prepovedane ljudske satirične umetnosti (od uveljavitve krščanstva kot državne vere v rimskem cesarstvu do Tridentinskega koncila je Cerkev na vsakem svojem zboru prepovedala gledališče) so, ob vplivu odkritij neznanih dežel in celin in razvoja trgovine, ključni dejavniki, ki so omogočili vznik novoveške zahodne civilizacije. Težnja po odkrivanju resnice, ki bo neodvisno od pridig in nauk med obredi v cerkvah, in spoznanje, da je ustvarjalec slike, pesmi, kipa ali skladbe s posebnimi darovi obdarjena oseba z imenom in zato pomembna osebnost, sta omogočili funkcijo umetnosti, kakor jo je definirala Hegel. Tega ni mogoče ovreči.

Gre za opredelitev, ki pripada novoveški zahodni civilizaciji in ki kot ključno lastnost umetnosti predpostavlja neizogibno estetsko komponento. In če se danes, ko se civilizacija spreminja, sprašujemo o koncu umetnosti, mislimo tako razumljeno umetnost, njene lastnosti in njeno funkcijo. To ne pomeni, da ne bo več nihče pisal, kiparil, skladal; je pa na mestu vprašanje, ali spremembe na ravni ključnih lastnosti umetnosti in izguba nekdanje vloge in pomembnosti ne povzročijo, da se umetnost v temeljih spremeni in neha biti to, kar je bila. O tem razmišlja in piše veliko avtorjev po Heglu, še posebno v 20. stoletju, četudi večina ne postavlja pod vprašaj umetnosti tako dokončno in na ta način, kot se vprašanje zastavlja danes, ko se zdi, da se umetnost sama odpoveduje

svojim glavnim atributom, se včasih poskuša uveljaviti kot način politične akcije ali vsaj sporočanja političnih stališč, drugič išče pot do sožitja z znanostjo ali se predstavlja kot nekakšna višje cenjena oblika razvedrila, prehaja na polje množične kulture in se podreja zahtevam tega polja. So se pa vprašanja konca umetnosti in izgube njenih atributov, kot so elitnost (tudi meščanskost), genialnost umetnika, estetskost, lotevali številni filozofi, teoretiki in umetniki. Zola je želel roman vzpostaviti kot znanost ("eksperimentalni roman") znotraj pozitivističnega pogleda na svet. Benjamin je pisal o postestetski umetnosti in izgubi aure (estetskega videza) kot nepotrebne pritikline, Marcuse in Adorno sta razmišljala o nemoči umetnosti, da zaobseže vse razsežnosti sodobnega sveta in pripomore k osvobajanju človeka. Adorno v zvezi s tem govori o odmiranju (tradicionalne) umetnosti in prav tako Marcuse v zvezi z umetnostjo, utemeljeno na učinku katarze. Pod pritiskom globalizacije se zgodi še premik v smer množične kulture in bolj ali manj dokončna odpoved vlogi poti do resnice. Od tod vprašanje, kaj to pomeni za zahodno civilizacijo glede na to, da sta vloga in pomembnost umetnosti zanjo tako jasno opredeljena in po splošnem prepričanju usodno povezana z vznikom in razvojem te civilizacije, s pojavom nacije, nacionalne države, nacionalne kulture in v tej zvezi tudi kapitalizma in celo demokracije.

Živimo v času izteka civilizacije, ki traja že vse 20. stoletje; o tem pričata tudi vzpon in propad velikih totalitarnih ideologij in na ravni umetnosti razmah modernizma, ki se že odpove opisani vlogi umetnosti, zaide v solipsizem, hermetizem ipd. in v več primerih zavrača zahteve po estetskem učinku. Sledi prehod v postmodernizem, ki delno že potrди domnevo, da umetnost po izgubi prejšnje vloge postane nekaj poljubnega. Obenem se na ravni znanosti in tehnologije, ki prav tako določata naravo civilizacije, dogaja prehod iz časov mehanike in elektrodinamike v čas kvantne fizike, elektronike in digitalnosti, v čas genetike, vstopanja v vesolje in čas, ko postane možnost, da človeštvo uniči samo sebe, povsem oprijemljiva. Vse to priča, da je vse, kar je, podvrženo nenehnemu spreminjanju, da razvoj nima cilja, ima pa faze oziroma etape, in da razvoj ni pot do idealnega cilja, kakor koli že ga imenujemo, konec zgodovine, konec človeštva, sodni dan, raj na zemlji ali komunizem.

Pojav in status umetnosti znotraj novoveške zahodne civilizacije sta neločljivo povezana z zavestjo o skupnosti, katere temelj je jezik, z narodom in nacionalno državo in sekularizacijo politike. Zdaj nacionalna država izgublja suverenost in pomembnost, kar postavlja pod vprašaj tudi pomembnost in vlogo umetnosti, ne glede na to, ali domneve o koncu umetnosti jemljemo resno ali ne. K tej ugotovitvi sodi tudi vprašanje, ali

lahko nacionalno opredeljeno umetnost zamenja "evropska umetnost" ali kar globalna umetnost.

Umetnost, kot jo razume novoveška Evropa, se je vzpostavila ob prehodu med srednjim in novim vekom v času vznika zahodne civilizacije in se je takoj legitimirala kot izraz in dokaz osvoboditve človeka, krone in gospodarja stvarstva (pomemben postane avtor), ter kot narodotvorna dejavnost, ključna v procesu oblikovanja in uveljavljanja naroda kot skupnosti, ki jo določajo jezik, kultura in volja do moči kot temelji samozavesti o posebnosti te skupnosti v odnosu do vseh drugih. Giotto di Bondone ni pomemben samo zaradi novih tehnik in pogledov na slikarstvo, temveč tudi že kot avtor, ki hoče uveljaviti osebni pogled na svet in biti priznan kot osebnost, ker nastopa kot nosilec nove vizije človeka, ustvarjalca, ki ni samo orodje višje volje. Giotto ve, da je njegova freska njegov pogled na svet, interpretacija, ki želi gledalcu omogočiti stik z resnico, kakor jo vidi on. Njegov nastop pomeni eno prvih pričevanj, da je evropski človek novega veka subjekt na poti polne uveljavitve. Istočasno so se Dante, Boccaccio in Petrarca, humanisti, ki so še pisali tudi v latinščini, zavestno odločali za uveljavitev toskanskega narečja kot italijanskega knjižnega jezika in ustvarili temelje za razcvet italijanske renesančne književnosti in kulture ter za oblikovanje zavesti o kulturni in jezikovni enotnosti Italije, četudi je do združitve in poenotenja v državo prišlo šele čez petsto let. To vlogo je umetnost, zlasti književnost, po navadi v navezi z gledališčem, odigrala v zgodovini mnogih narodov, npr. Nemcev (Lessing sredi 18. stoletja), Norvežanov in ne nazadnje, v veliki meri po nemškem zgledu, Slovencev od konca 18. stoletja naprej. Pri tem je sodelovala z meščanstvom (družina Medici v renesančnih Firencah, pri nas Zois), zlasti z lastniki kapitala, ki so postopoma prevzemali gospodarsko pobudo v tekmi s fevdalno aristokracijo in v težnji, da si zagotovijo trg, dodatno podpirali idejo nacionalne države. Zato je eden od vzrokov za počasno uveljavljanje nacionalne ideje in državotvornosti Slovencev bila šibkost slovenskega meščanstva in še posebno kapitala.

Uveljavljanje teh idej je zahtevalo premik od anonimne bogoslužne večine (srednjeveško slikarstvo in kiparstvo) in satirične ljudske umetnosti k avtorski in raziskovalni umetnosti, vključno z zanimanjem za dotleji nepomemben posamezen človeški lik in s tem tudi za telo. To je pomenilo priznanje telesa kot neločljive plati osebe in osebnosti, enakovredne duhu in duši, ter pravico umetnika, da interpretira stvarnost in tudi dejanja boga. Umetnike je začel zanimati posameznik s svojo osebno usodo, njegov položaj v družbi in zato tudi družba. Človek je znova postal tudi telo in prenehal biti samo duša in duh, ki začasno bivata v posodi, ki je

nepomembna in minljiva. Uveljavil se je ples kot zabava telesa in kot ena od vrst umetnosti in nato še šport kot druga oblika zabave telesa in kulta lepega telesa. Ključni prelom v času vznika novoveške zahodne civilizacije se potemtakem dogaja na področju umetnosti in kulture v celoti, ki vzpostavi in izpostavi človeka kot bitje svobodne volje in ustvarjalca, avtorja, ki tekmuje z bogom kot "stvarnik" nove, vzporedne resničnosti in svobodno išče resnico. Kultura, ki obsega celotno področje človekovega umskega, zlasti umetniškega delovanja, ustvarjanja in kot skupek dosežkov, vrednot človeške družbe, kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja v širšem in ožjem pomenu besede, z zavestnim prelomom tradicije anonimnega bogoslužja in odločitvijo za avtorsko, osebno interpretacijo resničnosti v vseh razsežnostih in odločitvijo pesnikov, da opustijo univerzalno latinščino in "ustvarijo" ter povzdignejo svoj "nacionalni" jezik, postane ob znanosti, gospodarstvu in politiki in v tekmi z njimi dejavnost, ki dokazuje svoj primat v prizadevanju po spoznanju resnice ter meni, da je njen način najustrežnejši ali celo edini ustrezen. Zlasti umetnost sama vidi sebe kot pot do resnice (absolutnega duha), pri čemer je najpomembnejše, da deluje kot estetski učinek. Prav zato Hegel predvidi konec (te vloge) umetnosti, ko bo človek dosegel ustrezno stopnjo razvoja, da bo sposoben neposredno misliti resnico. To pomeni, da predvidi konec civilizacije, ki ji neločljivo pripada ta vloga umetnosti. Razvoj tega koncepta umetnosti oziroma kulture in pojav subjekta kot neodvisnega nosilca svobodne volje in svobodne misli ter ustvarjalca in zato gospodarja lastne usode sta neposredno odvisna drug od drugega. Izum tiska (Gutenbergova *Biblija* 1455) je omogočil natisnjeni besedi trajnost in status nevprašljive avtoritete. Ta "teološki" status besede (Derrida) je omogočil Heglu, da ustoliči poezijo kot najvišjo med umetnostmi, najbližjo dokončnemu spoznanju ali spojitvi z absolutnim duhom.

Vprašanje o koncu umetnosti se, kot rečeno, zdi čudaško glede na to, da umetnosti še nikoli ni bilo toliko kot danes. V Sloveniji naj bi na leto izšlo že 160 romanov in 300 zbirk pesmi; nenehoma poteka vsaj nekaj festivalov, vsak dan je vsaj nekaj koncertov, razstav, literarnih večerov ... Vprašanje, ali sploh je dovolj kvalificiranega občinstva za tak naval umetnosti, se zdi nesmiselno, vendar logično. Za umetnost niso odločilni samo avtorji, temveč tudi bralci, gledalci, poslušalci, saj umetnost dokončno nastaja/nastane v komunikaciji ali celo v zavesti bralca, gledalca, poslušalca! Umetnost je, če jo kot umetnost prepozna in začuti – kajti za delovanje na čute gre – drugi, ki ga avtor vabi v igro. To je pomembno vprašanje. Ali gre za prehod na polje množične kulture in drugačne vrste komunikacije ter prilagajanje umetnosti zahtevam tega polja? Se del umetnosti zato

odpoveduje estetski komponenti? Ali ni bila umetnost vedno stvar elit, usmerjena k ljudem, ki so duhovna elita družbe, sposobna prepoznati in začutiti umetnost? Seveda potem določene družbe to elito enačijo s socialno ali politično oziroma družbeno elito, pogosto samozvano, vendar je to zloraba položaja, kar nas ne sme begati.

Čas, v katerem živimo, teče zelo hitro in gostota dogodkov in podatkov, četudi se omejimo na eno ali največ dvoje področij, je neobvladljiva. Če bi želeli, vsaj v Sloveniji, slediti vsemu, kar se dogaja na kulturnem področju in morda še na področju znanosti, je to nemogoče, saj je kulturnih dogodkov preveč. Enako velja za predavanja, na katerih ugledni znanstveniki predstavljajo svoja in tuja dognanja in odkritja. Celo v dnevnem časopisju redno izhajajo članki o znanstvenih dosežkih, ki burijo našo radovednost in naše poglede na svet, ker vedno znova postavljajo pod vprašaj vse, kar smo doslej vedeli in verjeli o fiziki in astronomiji, biologiji, medicini in tudi o zgodovini. S tega vidika postaja življenje neke vrste delirij. Zdi se, da kultura, in še posebno umetnost, carjuje in da znanost še nikoli ni obvladovala sveta kot danes. Po drugi strani pa ob neizmernem goščavju novih knjig, razstav, koncertov, premier, predavanj in poročil o vedno novih podvigih znanosti ne zmoremo več zares videti posameznih dosežkov in jih doživeti dovolj temeljito, da bi jih resnično dojeli, o njih premislili in omogočili, da učinkujejo na nas. To nas po večini bega. Kot osebnosti smo rasli ob prepričanju, da je kultura pomembna družbotvorna dejavnost in da še posebno umetnost, četudi ji je sleherni utilitarizem tuj, z vsako novo umetnino poseže v zavest družbe o sebi, vpliva na podobo sveta, ki prevladuje v družbi, spreminja posameznika in družbo ter zato terja osredotočenost in temeljitost. Zdaj pa ob bezljanju pozornosti od dogodka do dogodka, od informacije do informacije skoraj nič ne naredi več trajnega vtisa in vse večkrat se zdi, kot da umetnost nima več te ambicije. Hkrati pa dela in dejanja, ki to ambicijo imajo, pogosto odstopajo od načinov predstavljanja, oblik in vsebin, značilnih za umetnost, kakršne smo navajeni, delujejo na drug način in si ne prizadevajo za estetski učinek. K temu pripomorejo še novi mediji, zlasti internet, ki že s svojo tehnologijo sili uporabnika, da informacije sprejema hitro in površno, o njih ne razmišlja, jih ne preverja in jih ne poskuša predelati v izkušnjo in znanje, ker sprejme tudi vsiljeno sporočilo, da je tak napor nepotreben, saj so informacije ves čas na dosegu klika, in ker mu obenem, ko sprejema informacije, zaradi katerih je vključil računalnik, internet ponuja še vrsto drugih informacij, mu vsiljuje vtis, da je dobil več, kot je pričakoval, čeprav ga hkrati bega, mu preprečuje, da bi se lahko dovolj osredotočil v skladu s svojim namenom. Skratka, vse to dogajanje podlega zakonom

potrošništva. Akterji dogodkov in oblikovalci informacij vsak dogodek in vsak paket informacij predstavljajo kot nekaj izjemnega, kar moramo videti, prebrati, slišati, saj bomo sicer zamudili izjemnost, ostali neinformirani, nevedni in zaostali, vendar se z istimi poudarki reklamira še vrsta dogodkov, ki se bodo zgodili istočasno s tem "izjemnim" dogodkom, in tako v nedogled. Treba je biti zraven, použiti dogodek, se takoj preusmeriti k naslednjemu in ne dopustiti, da bi nas dogodek, ki se zdaj dogaja, prevzel in preprečil, da preusmerimo pozornost, da bi začeli že prebrano knjigo znova brati, se vrnili k prejšnji knjigi istega avtorja ali se pustili kako drugače osvojiti in odtegniti iz brbotajoče stvarnosti.

Pa ne gre samo za preobilje. Priznati moramo, da po razmahu in potem koncu modernizma v 20. stoletju, po razcvetu postmodernizma, po zmogoslavju znanosti, ki se je prav tako v 20. stoletju razvnela v eksplozije atomskih bomb, očarala z razkritjem genoma in odkritjem možnosti za umetno ustvarjanje življenja ter možnosti za manipulacije z geni, celicami ipd., umetnost in znanost na nas ne delujeta več tako, kot sta delovali v časih optimizma in vere, da je dostop do resnice in bistva mogoč in da je treba le še odkriti, katera od možnih poti (umetnost ali znanost, filozofija ali vera) je dokončno prava. To ni več čas, ko so ljudje verjeli, da je umetnost, zlasti poezija, življenjsko pomembna za skupnost in njeno prihodnost, in ko smo Slovenci premogli dva, tri, kvečjemu pet vrhunskih pesnikov in je res kakovostna pesniška zbirka izšla vsakih nekaj let in ko se je na Gregorčičevem pogrebu zbralo na tisoče ljudi. Danes je dogodkov veliko, a takšnih, ki bi jih širša javnost dojela kot pomembne, skoraj ni. Dogodki so drugačni tudi glede ključnih lastnosti. Nekatera dela si še prizadevajo za estetski učinek, druga poskušajo biti čista teorija v obliki umetniškega dela, tretja izrekajo stališča o spornih družbenih pojavih. In ta raznolikost dejanj in del, ki se vsa predstavljajo kot umetnost, povzroča, da občinstvo ne ve več, kaj je umetnost, in da ga različnost, ki jo dojema kot poljubnost, bega, ker se mu zdi, da marsikaj, kar se razglaša za umetnost, v resnici hoče biti nekaj drugega in samo uporablja to oznako kot masko, ki omogoča stik z občinstvom. Ali to pomeni, da ni več pomembno, ali bralci, gledalci, poslušalci ali kritiki prepoznajo umetnino in avtorja kot nadarjenega ali celo genialnega ustvarjalca, temveč samo to, ali in s kakšno razlago svoje delo kot umetnino razglasi avtor? Kot rečeno, se vse pogosteje dogaja, da poročevalci o umetniškem dogodku samo poročajo in potem prepustijo besedo avtorju, da razloži svoje delo in pojasni vsebino, sporočilo in namen. Vem, marsikdo utegne ob tej pripombi zamahniti z roko in reči: "Pač slabi kritiki, ki si ne upajo izreči sodbe!" Vendar ne gre za to. Gre za zadrego ob dejstvu, da danes v ume-

tnosti uspešno sobiva marsikaj, kar bi pred desetletji v času zmagovitega modernizma kritika zviška zavrnila kot sentimentalni tradicionalizem ali kot teoretsko suhoparnost ali kot agitacijo, ki ne sodi na področje umetnosti. Ali, če se spomnimo izjave Jovane Popić, bi morda rekli, da na področju umetnosti danes uspešno delujejo tudi ljudje, ki jim po prej veljavnih merilih nihče ne bi priznal nadarjenosti in ki niso zmožni doseči estetskega učinka, vendar so njihova sporočila opažena, cenjena in na trgu dosegajo visoko ceno. Lahko bi rekli, da čas terja novo zavezujočo opredelitev umetnosti, ker ta, ki je veljala v časih vzpona in vrha novoveške zahodne civilizacije, ne zavezuje več. Zato se vsako delo jemlje tudi kot manifest ali nova definicija umetnosti itn. Tako sobivajo različni koncepti in nastajajo dela, ki so enako ne-/opažena in enako ne-/učinkovita, četudi nekatera udejanjajo koncept, da je umetnina predvsem osebna izpoved, druga, da mora biti zlasti jasno in nedvoumno stališče v zvezi z nekim, po mnenju avtorja pomembnim, družbenim vprašanjem, in tretja težnjo, naj umetnina predvsem pretrese ter čustveno in duhovno spodbode gledalca ali poslušalca, ga prisili k razmišljanju ali celo v, morda ekološko, morda socialno, aktivnost ali mu vsaj vsili določen pogled na družbeno dogajanje, pri čemer takšna umetnost lahko tudi sama prestopa na področje stvarnega življenja in dejansko živi drugačen model življenja (komune, skvoti ipd.). Za doseg bolj ali manj izpostavljenega statusa je pri tem pomembno samo to, kako uspešno si umetnik ali skupina uspe ustvariti lastno socialno mrežo ali se vključiti v že obstoječo, pri čemer že sama vključenost pomeni promocijo in marketing.

Del te umetnosti ne želi več biti zavita pot do resnice ali "čutno žarenje ideje", obteženo z zahtevo po estetskem učinku. Biti hoče neposreden poseg v stvarnost ali izpostavitvev izseka stvarnosti iz konteksta vsakdanjosti, zato da bi se zavedeli, za kaj dejansko gre. Umetniki v performansih na lastnem telesu ali z lastnim telesom demonstrirajo vsebino praks, ki so posledica mode, predsodkov, družbenih odnosov ipd. Z umetniškimi akcijami poskušajo uveljaviti družbene izbire ali načela, ki jih morda kot svoj ideal razglaša celo družba v celoti, vendar ne ravna v skladu z njimi, ker v resnici ne verjame vanje. Tak projekt v okviru Evropske prestolnice kulture 2012 predstavljajo *Urbane brazde*, ki jih organizatorji oglašujejo kot "proces izgradnje skupnosti, vzpostavitev nove družbenosti prek alternativnih povezovanj in avtonomne produkcije". Ta vključuje vzpostavljanje trajnostne lokalne preskrbe, urbano vrtnarstvo, semensko knjižnico, prizadevanje za integracijo Romov in "opolnomočenje" romskih žena in oživljanje degradirane in zapuščene stavbe Železničarske kolonije na Taboru v Mariboru z obnovo dejavnosti, ki so se tam dogajale

pred petdesetimi leti. Osnova projekta je gibanje, ki ponuja alternativo kapitalizmu, ki je degradiral humanizem in na propad obsodil pomembno kulturno dediščino. Gre za politično akcijo. In to velja še za veliko dejavnosti, ki se predstavljajo kot umetnost. V Nemčiji je pred leti hudo oboleli igralec občinstvu kazal izseke iz poteka zdravljenja oziroma svoj boj z boleznijo ali kar s smrtjo, v bistvu umiranje. Posamezna predstava je bila javni ogled dela tega procesa. Del sodobnih umetnikov išče možnost sinteze oziroma sodelovanja umetnosti in znanosti (v Sloveniji Marko Peljhan, Polona Tratnik, Dragan Živadinov ...). Ta umetnost je pogosto angažirana, usmerjena v ozaveščanje v zvezi z onesnaževanjem okolja, zlasti v zvezi s podnebnimi spremembami, ali v raziskovanje skrivnosti življenja itn. V vseh teh primerih gre za prizadevanje po preseganju umetnosti v tradicionalnem pomenu besede, ker se zdi tradicionalni koncept neučinkovit in izpraznjen. Spreminjata se tudi terminologija in dojemanje časa (gl. poročilo Jele Krečič *Umetnost v času projektov* o predavanju Bojane Kunst v Delu, 1. 3. 2012).

Velik del sodobne umetnosti torej zavestno zavrača težnjo po estetskem učinku oziroma po Heglu povzeti sodbi, da se umetnost razlikuje od filozofije in znanosti po tem, da svoja sporočila in spoznanja o resnici posreduje na čutno nazoren način, in da, če ni tako, pravzaprav ni umetnost. Vse več umetnosti se tej opredelitvi izmika in prav tako opredelitvi umetnosti kot "kakor stvarnosti" ali opredelitvi, ki se sklicuje na Aristotelovo razlago *poiesis*. Gre za avtorje, ki poskušajo preseči razločenost med umetnostjo in znanostjo ali vključujejo v svojo dejavnost politični aktivizem ali preprosto opuščajo področje fikcije in prizadevanje, da iz nič ustvarjeno "kakor stvarnost" predstavijo kot čutno nazorno dejanskost in svoje delo opravljajo kot znanstveni eksperiment pred očmi občinstva (projekt predstavljanja življenja iz organizma vzetih celic in možnosti, ki jih nakazuje vzdrževanje teh celic).

Če je bila umetnost kot pot do resnice konstitutivna komponenta naše civilizacije, ki je v skladu s svojo invazivno naravo to razumevanje pripisala tudi antiki in srednjemu veku in drugim civilizacijam, je nesporno mislila tudi svoj konec. Danes se ta konec (takšnega razumevanja) umetnosti dogaja, ker se izteka civilizacija, ki se je konstituirala ob takšnem razumevanju umetnosti. Tako razumljena umetnost je v najtesnejši zvezi z razumevanjem človeka v okviru te civilizacije kot ena možnih poti do resnice oziroma ena od večšin in možnosti preseganja razdvojenosti sveta na eksistenco in esenco. Ker sta danes položaj človeka in videnje sveta precej drugačna, umetnost te vloge nima več. Vprašanje pa je, kakšno ima oziroma lahko ima? O tem se sprašujejo tudi mediji, ki se odzivajo

na dogajanje na področju umetnosti in so pri tem prisiljeni izumljati novorek, ki bi ustrežal pojavom, ki jih obravnavajo in jim doslej znani vzorci kritike ne ustrezajo več. V zvezi s tem je zanimivo slišati, kako slovenska javna RTV oglašuje oddaje o umetnosti oziroma kulturi. O umetnosti govori kot o "prostoru neskončnih inovacij". Če pri tem vemo, da raba tega pojma računa na razumevanje, ki nam je znano s področja gospodarstva, tehnologije in uporabnih znanosti, kajti kadar slišimo besedo inovacija, hočeš nočeš pomislimo na izume, nove tehnologije, prenos znanstvenih dosežkov v proizvodne procese in ne nazadnje na dobiček gospodarstva, ki je odprto za inovacije, vemo tudi, da gre za vdor govora z drugega področja na področje kulture oziroma umetnosti. RTV pravzaprav želi govoriti o umetnosti kot inovativni (kreativni) industriji doživetij, spoznanj ali razvedrila, ki bi lahko prinašala tudi materialne učinke. Navsezadnje danes res precej več ljudi kot včasih živi, kakor koli že, od dela na področju umetnosti oziroma kulture.

Morda je to tudi eden od vzrokov za količinski razmah umetnosti, ki preprečuje, da bi dela, ki izstopajo po kakovosti, učinkovala in odmevala dalj časa, v tem času preverila svoj estetski naboj in prešla v kanon, ne da bi bili za to potrebni kakršni koli marketinški in reklamni triki (galerij, založb, revij), pri čemer gre običajno za politično, nazorsko ali interesno (finančno) ozadje. Posameznik, ki nima tovrstne podpore, ima vse manj možnosti, da javnost prepozna morebitno kakovost njegovega dela, in zato vse več odličnih del ostaja brez učinka in odmeva. Pri tem ne gre za običajno nerazumevanje ali celo odpor, ker bi takšno prehitevalo čas; gre preprosto za to, da brez učinkovitega marketinga ni več uspeha. Uspeh pa pomeni vstopiti v svet, v katerem vlada zakon potrošnje, ki zahteva, da čez določen čas uspešnico zamenja nova uspešnica, kajti samo to zagotavlja dobiček. Hkrati to pomeni, da ni več dogodkov, ki bi jim družba priznala pomembnost, ne glede na marketing in reklamo. Sodobna družba, tudi slovenska, kulturi dejansko ne prizna več posebnega pomena, ker v skladu z diktatom kapitala prizna pomembnost samo še politiki in kapitalu. Umetniki, pisatelji, pesniki in ustvarjalci z drugih področij umetnosti ter tudi avtorji in misleci s širšega področja kulture, denimo filozofi, ugotavljajo, da njihovih ugotovitev in razmislekov o medsebojnih odnosih, o družbi, o stanju sveta nihče več ne posluša ali ne "sliši", še najmanj politika. Tako je mogoče tudi s tega vidika misliti konec umetnosti in kulture ali vsaj konec njenega vpliva in nekoč pomembne vloge v družbi. Kultura nima več vpliva in učinka na družbo, ugotavlja tudi Slavoj Žižek, ki ga je Slovenija začela ceniti šele, ko je zaznala, da ga kot pomembnega misleca upošteva in sliši skoraj vsa zahodna kulturna javnost, ko je torej

postal blagovna znamka. Žižek kajpak piše, da javnost vsaj v Sloveniji še vedno preveč zaupa pesnikom, češ da so pesniki, pri čemer misli na vse umetnike, precenjeni, in da bi bilo nujno in prav, da prisluhne filozofom in ne "pesnikom". V tem pogledu se zdi Žižek, če smo blago ironični, pristaš Platona in Hegla. Drugače pa lahko pritrdimo, da kulturi in zlasti umetnosti ne uspe več pritegniti tolikšne pozornosti ali vzbuditi ogorčenja in razburjenja, kot ji je to uspevalo še pred desetletji; v Sloveniji še nedavno zaradi narave tedanjega političnega sistema. Ne glede na vsa prizadevanja in projekte, kot je *Duša za Evropo*, ali manifestacije v slogu "evropske prestolnice kulture", "svetovne prestolnice knjige" ipd., ki kulturo hočeš nočeš približujejo modelu turistične industrije, tako v širšem mednarodnem okolju kot tudi v Sloveniji umetnost in kultura v celoti ni več odmevna, vznemirljiva ali zavezujoča kot nekoč. Pri nas to še bolj boleče doživljamo, ker je po osamosvojitvi, za katero je bila kultura najbolj zaslužna, politika izrinila kulturo na obrobje. Še pomembnejše pa je, da se umetnost, ki je izgubila nekdanjo vlogo in pomembnost, vedno bolj podreja zakonom potrošniške družbe in se spreminja v "kreativno industrijo" razvedrila in vzburljanja ali poskuša postati instrument politične akcije. Povezuje se s turizmom in ponudbo prostočasnih dejavnosti in po drugi strani s političnimi projekti robnih družbenih gibanj ipd. Toda v celoti izgublja pomen za družbo. Politika odklanja dialog o pomembnih družbenih vprašanjih z njo in umetnost išče možnosti za uveljavljanje v skladu z merili gospodarstva in se tudi sama odreka nekoč elitnemu položaju v družbi.

Globalizacija, o kateri zaradi krize zdaj razmišljamo manj kritično, kot bi morali, preprečuje politiko, ki bi varovala nacionalno državo in državo kot ustanovo, ki mora služiti državljanom in jim zagotavljati razmere za blagostanje, kajti politika, zahtevajo nosilci globalizacije, mora služiti kapitalu in omogočati oplajanje kapitala. Globalizacija ruši koncept nacionalne države, ki postavlja meje kapitalu (protekcijonizem, zagovarjanje nacionalnih interesov) in načrtno razjeda tudi koncept nacionalne kulture. V okviru zahodne civilizacije – ker Zahod čuti, da je, četudi kot pobudnik globalizacije, sam najbolj ogrožen v procesu globalizacije (vzpon Kitajske, Indije idr.) – še delujejo pobude, ki poskušajo obraniti primat Zahoda (Evropska unija ipd.), toda hkrati Zahod vse bolj jemlje proces kot dokončen in tudi pomembnosti in zmožnosti kulture za obrambo pred negativnimi vplivi globalizacije ne vidi več. Globalizacija razjeda in izpodjeda zlasti koncept elitne kulture in umetnosti, namenjene duhovni eliti. Nadomestila naj bi jo množična umetnost, ki je v skladu z naravo potrošniške družbe. Proces se zdi neustavljiv, saj je umetnost

kot pot do resnice, ki tekmuje z znanostjo, filozofijo in drugimi možnimi potmi do resnice, izgubila boj že v 20. stoletju, zlasti v procesu uveljavljanja postmodernizma, ko je modernizem kot skrajna možnost poti do resnice v različnih variacijah obtičal v solipsizmu ali celo asocialnosti in nezmožnosti komunikacije. Globalizacija kot legitimni, najljubši in hkrati najnevarnejši otrok, samooklicani cilj in smisel zahodne civilizacije lomi in razžira to civilizacijo; ruši nacionalno državo, bržkone zadnjo mogočo obliko še demokratične države, o zatonu katere smo priče v Evropski uniji, kjer so se oblasti polastili nosilci izvršilne oblasti najmočnejših držav članic Evropske unije in birokracija, na kar opozarja več avtorjev (filozof Žižek, esejist in publicist Simoniti, pravnik in publicist Bučar idr.). Povsem logično ta proces pomeni tudi zaton evropskega koncepta kulture in znotraj nje umetnosti in, tega ne kaže spregledati, nacionalnih jezikov, ki postajajo nefunkcionalni in predragi, če zagotavljamo njihov razvoj v skladu s tempom spreminjanja sveta okrog nas.

Hegel je napovedal konec umetnosti, ki ga živimo. Umetnost nima več funkcije, ki ji jo je pripisal, čeprav, kot rečeno, še nikoli ni bilo toliko umetniške produkcije, vendar nihče vsem tem delom ne pripisuje enake pomembnosti kot Prešernovim *Poezijam*, *Faustu*, *Hamletu*, *Vojni in miru*, Beethovnovim simfonijam, Leonardovi *Zadnji večerji* ali Rodinovim kipom. Danes so zvezde avtorji, ki se podrejajo zakonom množične kulture, ali avtorji, ki delujejo kot aktivisti, poskušajo doseči sintezo umetnosti in znanosti ali umetnosti in filozofije ali teorije in opuščajo obeležje estetskega, ker bi težnja po estetskem učinku ovirala komunikacijo in preprečevala neposredno učinkovanje sporočila.

Po drugi strani pa trditve o koncu umetnosti ni mogoče sprejeti, saj je umetnost, ki spremlja človeka, kot pričajo poslikave jam (Lascaux, Altamira ...) in piščal iz jame Divje babe, od prvih začetkov oblikovanja oblik skupnosti, ki presegajo zgolj biološko pogojeno raven druženja ljudi, ključna za človeka posameznika in človeka kot družbeno bitje. Umetnost, pravzaprav kultura v najširšem pomenu besede (igre, značilne za posamezne skupnosti, načini preoblikovanja narave, refleksija o sebi in skupnosti na različnih ravneh, izražanje identitete te skupnosti), je, kot način izražanja človeškosti človeka, neločljiva od človeka in je po eni strani kot izraz njegove potrebe po izražanju in po drugi strani kot izraz potrebe po komunikaciji znotraj skupnosti in po komunikaciji ene skupnosti z drugimi, ena ključnih človekovih družbotvornih dejavnosti. Zato ni mogoče misliti človeka in družbe in tudi ne sveta, v katerem živi človek kot del sveta in hkrati kot bitje, ki svet reflektira, ga čuti in spreminja, brez umetnosti. Je pa mogoče misliti konec umetnosti, kot ga napoveduje

Hegel, le da gre pri tem za konec civilizacije in njej skladnega koncepta umetnosti, in ne za konec umetnosti, kar pomeni, da hočeš nočeš mislimo tudi konec nacionalne države. Vendar je to že tema za drugo priložnost, čeprav se je v zadnjem času tudi v Sloveniji zgodilo več dogodkov, ki govorijo, da gre prav za to. Odločitev nove vlade, ki jo vodi predsednik, ki je bil pred triindvajsetimi leti narodni heroj prve vrste, da ukine samostojno ministrstvo za kulturo, govori tudi o tem, da je vlada pristala na pritisk kapitala, ki zahteva konec nacionalne države, ker jo razume kot sistem omejitev in ovir za uveljavljanje svoje moči, torej moči in oblasti kapitala kot nadnacionalne substance.

Avtor je za pričujoči tekst prejel nagrado Slovenskih dnevov knjige za najboljši esej.